

УНИВЕРСИТЕТСКО ПРЕПОДАВАНЕ КАТО ДИДАКТИЧЕСКИ ФЕНОМЕН

Преподаването е сложно явление, то е процес и резултат от различни по характер и предназначение активности, променя се с развитието на науката, техниката и информационните технологии. Но възклицанието

Verba Magistri – словото на учителя!

остава и до днес като генерализиран израз на почитта към всичко, което сътворява университетския преподавател. То разбира се е много повече от неговото слово в аудиторията.

Лекцията е посветена на фундаментални аспекти на преподаването. Това не означава, че ще „потънем” в теоретичните пластове на този дидактически феномен – напротив, ще се опитаме да разкрием развитието на разбиранията за същността и функциите на университетското преподаване и от там да изведем полезни идеи за нашата работа в аудиторията и извън нея. Изхождам от убеждението, че независимо дали става въпрос за институционализирано преподаване или за публични изяви, извън формите на академичното обучение, “преподаването” винаги е било и ще остане един от най-висшите регулатори на човешкото познание.

Тази теза е останала валидна независимо и от това, че още през 1896 г. на конгрес на деятели на техническото и професионалното образование е изказана почти еретичната мисъл, че колкото по-ерудиран е един преподавател-лектор, толкова по-големи са вредите, които той нанася върху подготовката на студентите. Обяснението е следното: ерудираността на преподавателя ги прави безкритични към всичко, което им се представя като теория и практика, като собствено мнение и позиция, като прогноза и т.н. Това означава, че мисията на младите преподаватели в развитието на човешкото познание и потенциал е специфична и в никакъв случай не по-маловажна от тази на техните учители. Университетските преподаватели са в уникалната позиция да носят отговорност за развитието на преподаваните от тях учебни предмети и същевременно да ръководят процеса на учене на следващите поколения от експерти в тази предметна област.

Преподаването се основава на знание и/или опит, на дарба и/или упорит труд и т.н., но винаги негов продукт е бъдещето.

1. Университетското преподаване като дидактически феномен

В общонаучен план преподаването се определя като “Действие, начин за обучаване, за предаване на знания.”, като “...дейност на човека, която поставя друг в ситуация на учене.”.

В Дидактиката преподаването се разглежда като една от двете *страни* (преподаване и учене) на единния процес на обучение, като основен *процес* в обучението, наред с ученето, като *дейност* /вид труд/ със специфична същност, имаща значение само в неделимо единство с ученето и т.н.

По-конкретно преподаването се разглежда като *учене на другия как да учи, научаване на учащия се да мисли.*

В най-тесен дидактически смисъл преподаването се дефинира като активно въвеждане на учащите в основните сфери на човешкия опит въз основа на нуждите и изискванията на обществото, систематизирани и обобщени в учебната документация.

В.А.Онищук определя преподаването като процес, който включва няколко компонента: планиране и организация на ученето, формиране и развитие на личността на учащите, контрол и корекция на учебно-познавателната им дейност.

И.Я.Лернер дефинира преподаването като дейност по организиране на ученето, в резултат на което обучаваните усвояват образователното съдържание и също така като дейност за контрол върху хода и резултата от организираното учене.

Проф. П. Радев, изследвайки преподаването в англосансонската педагогическа литература, стига до заключението, че то се дефинира или пряко като инструктиране, или като дейност, чрез която се организира и осигурява средата за учене на обучаваните. Подчертава също така, че днес дейността на преподавателя е твърде редуцирана по своята същност, тя е нагодена към ученето на обучаваните, осигурява активното им присъствие в образователната среда и тяхната самостоятелност, чрез преподаването се осигуряват условия за придобиване и обогатяване на личния опит. В смисъл на управление и управленски функции, преподаването се определя като твърде дискретно, а преподавателят е по-скоро консултант и неформален помощник.

Към дефинирането на преподаването някои автори подхождат от гледна точка на съставляващите го компоненти и тогава в структурата му се включват: целеопределяне и целеполагане, управленски, комуникативен, познавателен, предметно-практически, стимулиращ, контролно-оценъчен, диагностично-прогностичен компоненти .

Преподаването играе ролята на организатор и ръководител на процесите на обучение и учене, благодарение на което се постигат предвидени резултати, развитие на съзнанието и изменение на поведението на обучаваните и т.н.

В контекста на най-съвременните разбирания за компонентите на образователното съдържание преподаването придобива нови измерения и те най-често се свързват с предназначението му да формира креативност у обучаваните, предпоставки за кариерно развитие, умения за работа в екип, толерантност, отношения, компетенции, мотиви и мн. др.

Е. Мартин разработва 4 концепции за същността на преподаването в университета:

Първа концепция – преподаването като подпомагащо ученето.

Втора концепция – преподаването като насърчаващо активното учене.

Трета концепция, наречена “вътрешна концепция” – преподаване, улесняващо личностната активност на студентите.

Четвърта концепция, наречена концепция за социалната реформа и състояща се в представата за преподаването като фактор за търсене и изграждане на по-добро общество.

Съществуват и други концепции за преподаването, изградени върху основата на резултати от феноменологически изследвания:

- преподаването като представяне на информация;
- преподаването като илюстрация на приложението на теорията в практиката;
- преподаването като развиване на способността да бъдеш експерт;
- преподаването като проучване на начини за разбиране от гледна точка на точно определени перспективи;
- преподаването като изграждащо същностна промяна и т.н.

Историческият поглед върху развитието на преподаването показва, че то се променя не само като се обогатява в съдържателно отношение, но и в технологично, и това се детерминира от развитието на науката и практиката. Дидактическата му същност се променя, като доминантно значение придобива ролята му за развитието на креативност, личностен и професионален просперитет.

2. Функции на университетското преподаване

Познаването на функциите на преподаването е важна предпоставка за проникването в неговата същност. Тук се представят различни концепции за тяхното идентифициране и класифициране – подход, който създава възможност за формиране на собствено разбиране по този въпрос.

В педагогическата литература съществува значително разнообразие от класификации на функциите на преподаването. Когато за критерии служат структурните компоненти на учебното съдържание, преподаването изпълнява следните функции:

- *0 да въведе обучаваните целенасочено, организирано и по най-рационалния начин съобразно възрастовите и индивидуалните им особености в основните сфери на научното знание и практическия опит на човечеството;
- *1 да изгради практически умения и навици, необходими за успешна професионална реализация;
- *2 да създаде необходимите предпоставки и непосредствено да организира изграждането на определени компетенции, произтичащи както от фундаменталната, така и от професионалната подготовка;
- *3 да подпомогне формирането на определени отношения към околния свят, към научното знание и практическия опит, към самия себе си като субект и обект на въздействията на различни фактори.

Някои автори, подчертавайки основното значение на дидактическата функция на преподаването, я разработват по-детайлно като към нея включват:

- подготовка за работа върху новия материал;
- дидактическа ориентация към целите;
- работа върху новия учебен материал;
- работа с обработени материали и с придобит опит;
- контрол и оценяване.

Функциите на преподаването могат да се обосноват в контекста на кибернетичната структура на обучението:

- *4 установяване равнището на подготовка на обучаваните на входа на системата;
- *5 проектиране и осъществяване на коригиращи въздействия;
- *6 ръководене на процеса на учене;
- *7 измерване на резултатите /обратна връзка/;
- *8 сравняване на резултатите със зададените критерии и поставените цели;
- *9 диагностика на изходното състояние.

В отношение към структурата на учебното познание преподаването изпълнява следните функции:

- *10 представяне и разработване на новото учебно съдържание;
- *11 организиране на дейности за осмисляне и обобщаване на знанията;
- *12 целенасочени въздействия за затвърдяване на знанията;
- *13 формиране на знания и умения за прилагане на знанията в практиката;
- *14 проектиране и осъществяване на процеса на изграждане на практически умения и навици.

Преподаването включва и ръководни функции, в които преподавателят се изявява като:

- *15 организатор и ръководител на цялостната познавателна дейност на учащите в процеса на обучение;
- *16 важен източник на знания и умения за обучаваните в процеса на обучението, те се учат преди всичко от него и с негова помощ;

*17 главен помощник на учащите, когато срещат познавателни трудности в процеса на обучението;

*18 възпитател, който оползотворява възможностите, предоставени в това отношение от учебния материал;

*19 представител на държавната власт в такава важна институция като училището, който контролира и оценява резултатите от учебната дейност на обучаваните.

Проф. Пламен Радев представя своя, оригинална система от функции на преподаването. Преди всичко тук функциите се извеждат от структурните компоненти на преподаването, които авторът определя по следния начин: целеопределяне и целеполагане; управленски; комуникативен; познавателен; предметно-практически; стимулиращ; контролно-оценъчен; диагностично-прогнозиращ.

По-важните функции на преподаването според същия автор са /тук те се представят по-подробно, тъй като съвпадат с най-съвременните схващания по този въпрос/:

- Управленски
- Информационни
- Моделиращо-формиращи
- Диагностично-прогностични

По-конкретно в кръга на управленските функции се включват: целеопределяне и целеполагане; планиране и подбор на образователното съдържание; планиране на отделните организационни форми на обучение; планиране и подбор на методите и средствата на обучение; планиране и подбор на техниките на преподаване; контролно-оценъчна и контролно-регистрираща; осигуряване на индивидуализация и диференциация и др.

Информационната функция в най-общ смисъл следва да обезпечи съобщаването на съвкупност от определени сведения в различни области от образователното съдържание. Но същевременно се подчертава, че в обучението не се оперира само с определена зададена информация, а на основата на нейната преработка се създава нова /за обучавания/ и благодарение на това става възможно развитието. При декомпозирането на информационната функция се достига до следните функции: подготвителна, която обслужва приема на последваща информация или увеличава надеждността на обучението, като към тази функция проф. Пл. Радев включва и мотивирането на обучаваните; предоставяне на основна, съдържателна информация; предоставяне на допълнителна информация; инструктивна, консултативна информация; осъществяване на обратна връзка, чрез която се определя ефекта от ученето посредством отговорите на обучаваните, наблюдаването, изпълнението на изискванията и решаването на задачите, въпросите на студентите към преподавателите и пр. /Тъй като чрез информациите от обратната връзка се регулира процеса на обучение, осъществяването ѝ може да бъде отнесено и към управленската функция./.

Предназначението на моделиращо-формиращите функции е преподаването да въздейства и развива двигателно-перцептивната, когнитивната и интелектуалната структура и функции на обучаваните.

Към диагностично-прогностичните функции на преподаването са отнесени:

- критериална функция;
- ретрогностична функция
- диагностична функция;
- прогностична функция – всички описани функции са предмет на специална наука за проверяването и оценяването в обучението “Доцимология”.

3. Университетското преподаване като изследователски проблем

Обсъждането на университетското преподаване като изследователски проблем не е самоцелно и не е приоритет само на учените-дидактици. То разкрива актуални насоки на развитие на преподаването и по този начин ни подготвя за адекватни стъпки в преподавателската ни работа.

Преди всичко трябва да се подчертае, че общественият интерес към работата и преподаването на академичните преподаватели е възникнал още с появата на първите университети и до днес остава значителен. Дължи се на много причини и преди всичко на факта, че професионалната дейност на университетските преподаватели е изложена на широка обществена преценка така често, както това не се случва с други професии, че е много отговорна и че в известен смисъл се възприема като елитарна и т.н.

Изследователският интерес към преподаването се поражда едновременно с обществения и също запазва интензитета си. Дължи се на особената природа както на феномена „преподаване“, така и на труда на университетския преподавател. Той се състои от няколко относително автономни компоненти, които обаче при трудовата реализация са в непрекъснато взаимодействие. Всичко това за съжаление не означава, че за университетското преподаване е разработена цялостна дидактическа теория – напротив, такава липсва, а причините за това могат да се търсят в много посоки. Една от тях вероятно се корени в предположението, че преподаването се познава и разбира от преподавателите, в качеството им на учени, дълбоко и с необходимата научност и това е достатъчно.

По-съществено е, че се засилва интересът на университетските преподаватели към собственото им преподаване – това е емпирично доказан факт. Дължи се на външни и вътрешни фактори. Един от тях се отнася до безпокойството, което идва от “погребаните” интелектуални умения под разни изисквания и ограничения от всякакво естество и източник. Основни проблеми в преподаването от гледна точка на самите преподаватели са комуникациите /в най-широк смисъл/ със студентите, дидактическото планиране на курсове /учебно съдържание, проектност, методи на преподаване, организация на времето и мн. др. От друга страна засиленият интерес на преподавателите към собственото им преподаване се обуславя от институционализирани изисквания, произтичащи от функционирането на системите за осигуряване на качеството на обучението, от акредитационни процедури и мн. др. В тях обратната информация за качеството на преподаването е задължителен елемент.

3.1. Изследователски направления

*а) Преподаването и промените
в студентските контингенти /количествени и качествени/*

През 60-те и 70-те години на XX век интересите към въпросите на преподаването и ученето са били все още епизодични, но те са проправили път за развитие в тази посока от 80-те години нататък.

Следва да се подчертае, че при всяко чувствително увеличаване на броя на студентите, се забелязва и повишаване на интереса на изследователите към академичното обучение и в частност към преподаването. Първият бум е около 1967 г. – тогава броят на студентите нараства с около пет пъти спрямо края на Втората световна война, през втората половина на 80-те година се счита, че броят на студентите нараства с ускорени темпове, а това, което характеризира картината през 90-те години са не толкова количествените измерения, а качествената разлика между студентския контингент от този период и контингентите от предходни периоди. През 90-те години студентите не са просто “млади буржоа”, чиято университетска кариера е само потвърждение на високия социален статус на техните семейства. Те са мотивирани да

продължат образованието си с оглед на по-добра професионална кариера в бъдеще. В този смисъл именно се твърди, че студентите от 90-те години имат много малко общо със студентите от 60-те години. И още един щрих към качествената разлика на тези два контингента: през 90-те години демократизирането на образованието довежда до хетерогенност на студентските контингенти по много параметри, включително и по отношение на параметъра “възраст” – то става достъпно и за по-възрастни хора. Значително нараства броят на студентите по-възрастни от 18 годишна възраст, а това от своя страна налага отпечатък на образованието – то става масово, но и “бързо”, по-динамично и интерактивно. С емпирични данни се доказва, че обратна връзка от по-млад студент се получава по-трудно, т.е. във вербалното пространство преобладават възрастните студенти, а “говоренето” е част от ученето и следователно то трябва да бъде стимулирано и активирано. По-възрастните студенти споделят бързо и директно какво не разбират в хода на преподаването и преподавателят може да се коригира своевременно. Всичко свързано с промените на студентските контингенти налага да се осъществяват педагогически нововъведения в преподаването. Тяхна основна същност е адаптиране на преподаването към особеностите на обучаваните. Например въвеждат се малки групи, за да се осигури директен и непрекъснат подържан контакт и взаимодействие между преподаватели и студенти, между преподаване и учене. За да се въведе диференциация в обучението, се прилагат по-широко отколкото преди това изборност на изучаваните модули, преориентиране в хода на следването и мн. др. Правят се опити чрез системата “преподаване-учене” да се инкорпорира житейския опит на по-възрастните студенти, въпреки че някой път тъкмо този опит може да проблематизира ученето и преподаването – той може да е ограничен и да ограничава. В други случаи по-възрастните студенти имат затруднения при формирането на умения да концептуализират и теоретизират своя житейски опит. В трети /и по правило/ по-възрастните студенти постъпват в университета със значително “по-твърди”, стереотипни представи за това какво трябва да бъде преподаването, а от друга страна и с по-претенциозни изисквания да получат отговор на своите очаквания. Възниква въпросът дали преподавателите трябва да съобразят своето преподаване с всичко това? Проблемите, свързани с особеностите на обучаваните контингенти, са много сложно устроени и никога не могат да се интерпретират еднозначно. Едно обаче е ясно – всяка характеристика на обучавания контингент трябва да бъде фактор за определяне на стила и методите, съдържанието и технологията на преподаването и изборът им е право на всеки отделен преподавател.

В същност дидактическата интерпретация на феномена увеличаване броя на обучаваните във висшите училища се свежда до следното: *увеличеният брой на студентите води след себе си неизбежно до засилване на разнородността на студентския контингент, а това от своя страна обуславя разнообразяване на дидактическите технологии, респективно – търсене на нови педагогически стратегии, подходи, методи и техники на преподаване, които да осигуряват очакваните резултати от ученето.*

б) Подходи за изследване на преподаването

Университетското преподаване не е обект на системни научни изследвания. Доколкото се изследва, а то през последните 10 години е обект на засилен научен интерес, университетското преподаване се осветлява все още фрагментарно. Най-сериозни опити да се преодолее тази фрагментарност се правят като изследванията се базират на определен подход.

Разбира се един от най-широко застъпените е историческият подход, който се прилага като самостоятелен или съпътстващ, сравнителният подход, гносеологическият, философският и емпиричният и мн.др. подходи. Всички те са оставили следи, но не и цялостни теории за университетското преподаване.

В средата и края на 70-те години се провеждат проучвания за преподаването, които се опират на феноменологическия подход. Според него едно явление може да бъде описано по

различни начини в зависимост от това кой и как го възприема, преживява и разбира. През последните години феноменологичните изследвания се насочват към проучване на представите на преподавателите за преподаването - за промените на тези представи, както и за реалните промени на самото преподаване. Резултат от такова изследване е например констатирано усъвършенстване на преподаването чрез изместването на фокуса му върху студентите. Една от прилаганите стратегии в това направление е вместо поднасяне на голям обем информация, да се акцентира върху принципите и начините за обосноваване на факти, процеси и др. При проява на рутина се констатира намаляване на ефективността на ученето и на интереса на студентите.

Актуално изследователско направление и подход към преподаването е неговото психологизиране. С този термин се разкрива обобщената представа за доминирането на такива методи и подходи в преподаването, които го ориентират към студента. При психологизираното преподаване студентът не е традиционния анонимен обучаван, а е разглеждан като социален и автономен индивид.

Разбира се център на въздействие на едно психологизирано преподаване са елементите на ученето – мотивация, интереси, креативност, въображение и др., но много често изследванията се фокусират върху такова преподаване, което държи сметка за чисто житейски преживявания на студентите, за представите им за преподаването на възрастни, които се стремят към образователна степен и мн. др.

Преживяванията на обучаваните по време на учебния процес дотолкова силно ангажират научното внимание на изследователите в нашето съвремие, че се навлиза в проучвания на съвършено нетрадиционни посоки на взаимни влияния, например между преподаване и личен живот, между адаптирането в живота и в образователната среда и в частност – към преподаването, между процесите на преподаване и натрупване на нов опит и мн. др.

в) Изследвания на преподаването в различни контексти

Контекстът е онази широка основа /концепция, теза, теория и др./, върху която се осъществява изследването на даден феномен, в случая университетското преподаване, и която дава цялостен поглед върху нещата. Именно заради това изследвания на академичното преподаване, проведени в определен контекст, се оценяват като по-значими, съществени за педагогическата теория и практика.

Прави впечатление, че през последните години се разширява значително кръга на контекстите, в които се изследва и интерпретира преподаването. Ето някои от тях:

Най-същественният контекст, в който се изследва преподаването, е ученето. Това е напълно естествено – всичко, което “прави” преподаването е в името и заради ученето, преподаването е значимо само в единство с ученето, то е предназначено да организира, подкрепя, коригира, оценява и т.н. ученето. И в това няма нищо ново и непонятно. Новото в изследванията на преподаването в контекста на ученето са нетрадиционни акценти, непроучвани досега страни на единството “преподаване-учене”. Ето някои от тях:

- от позициите на обучаваните се проучва влиянието на различните стилове на преподаване, на формите на проверяване и оценяване на знанията върху резултатите от ученето;

- проучва се управляването на ученето, на процеса на придобиване на знания в контекста на научността в преподаването. Научността се третира като ключ и основен инструмент за осъществяване на това управление;

- изследват се характеристики на така нареченото дълбинно учене и влиянието на преподаването за интегрирането на знанията от такова учене към съществуващата система от знания у студентите /пак там/;

– съпоставят се представите на студентите и преподавателите за това какво и как трябва да се преподаде и усвои в контекста на представата за ученето като решаване на проблеми с отворен край;

– изследват се възможностите преподаването да формира стратегии за учене. В едно такова изследване от студентите било поискано ясно и точно да формулират представите си за реално преподаването им и от друга страна – желаната от тях да усвоят информация. След това студентите са начертали графичния образ на разминаванията между двата типа информации и на тази основа са дефинирали дидактически проблеми на преподаването. По-нататък от студентите било потърсено мнение относно основните насоки за решаване на тези проблеми, относно конкретните действия, които трябва да бъдат извършени и които били представени във вид на план за действие в системата “преподаване-учене”. Резултатите от реализацията на този план били оценени преди всичко от студентите. За тази цел обаче преподавателите предоставили на студентите цял набор от критерии за самооценяване на постиженията в ученето. Изследването е дало полезни резултати. Тъй като цитираното изследване се провежда в инженерното образование, а за него особено актуални са въпросите за проектирането, един от изводите гласи, че преподаването трябва да представи на студентите стратегии за разработване на проекти и за тяхното прилагане;

Преподаването и културната среда – учените твърдят, че различните факултети са твърде нехомогенни “културно” и че това оказва сериозно влияние върху преподаването.

Преподаването и пазара на работната сила – преподаването трябва да държи сметка за особеностите и динамиката на пазара на работната сила. Във връзка с този контекст се изследват начините, чрез които преподаването трябва да осъществи диференциация в обучението по максимален брой параметри – културно ниво на обучаваните, социален произход, образователни перспективи, фактори за избора на професията и мн. др.

Преподаването и глобализацията – преподаването в глобален план придобива общи черти и насоки на развитие. Това определя и общи насоки на търсенията на преподавателите за целите на подобряване качеството на преподаването. От друга страна спецификите /национални, регионални, културни и др./ не само, че се съхраняват, но се и задълбочават – така се поддържа разнообразието, което е генератор на развитието.

Преподаването и новият морал – този контекст се е разглеждал традиционно в теорията на висшето образование, но днес той се налага като особено актуален вероятно и във връзка с контекста за глобализацията. Има различни интерпретации:

– моралът в преподаването – как се придобиват истински морални ценности, кои са те и как преподаването съдейства за тяхното формиране и т.н.;

- праведно поведение и преподаване – как да се научат студентите да разпознават истинските добродетели и какво може в това отношение да им помогне преподаването;

– праведност и преподаване – изхожда се от разбирането, че праведността се налага като важна морална категория в съвременното общество. Тя трябва да стане притежание на младите хора и преподаването има ключово място при решаването на тази задача. Може ли праведността да бъде преподавана и ако може – как: чрез специална дидактическа технология, чрез отделен учебен предмет и т.н. – това са само част от въпросите, които се проучват през последните 20 години;

– преподаването като морален занаят – това е една много широка проблематика, изучавана е отдавна, но днес придобива нови измерения и интерпретации. Най-съществена е интерпретацията, според която преподаването е толкова по-морален занаят, колкото повече помага на студентите да просперират в живота и професията си.

Описаните дотук контексти със сигурност не изчерпват известното в теорията и практиката на академичното преподаване. Те обаче несъмнено се отнасят до едни от най-обсъжданите през последните години. От изложеното могат да се изведат няколко констатации:

Първо, след 90-години на XX век изследователските интереси към университетското преподаване се засилват чувствително и се превръщат в своеобразен фокус на усилията за подобряване на качеството на академичното обучение.

Второ, разширява се изследваната проблематика, свързана с университетското преподаване, като се акцентира върху нови или актуални за педагогическата теория и практика изследователски подходи и контексти.

Трето, основен белег на изследванията на университетското преподаване е подчиняването им на ново разбиране за стратегията и мисията на висшето образование.

Четвърто, университетското преподаване се изследва върху основата на нова концепция за студента и студентското учене и се търсят значими от гледна точка на обществените и личните интереси корелати между тях.

Пето, очертаващите се тенденции вещаят и в бъдеще повишен изследователски интерес към университетското преподаване в качеството му на основен фактор за подобряване на качеството на академичното обучение и за повишаване на ефективността на висшето образование.

Проф. Марияна Илиева
e-mail: m.o.ilieva@abv.bg